

Дејан С. РАДИСАВЉЕВИЋ
Београд

Јелена М. ВУКЧЕВИЋ
Народни универзитет Трстеник, Музејска збирка

СРЕДЊОВЕКОВНИ МАЧ ИЗ ГРАБОВЦА КОД ТРСТЕНИКА

Апстракт: Аутори анализирају средњовековни мач који је случајно пронађен приликом вађења шљунка на левој обали Западне Мораве, у селу Грабовцу код Трстеника. Предмет се данас чува у Музејској збирци Народног универзитета Трстеник. На основу типолошких одлика јабуке и накрснице, мач се, уз извесну дозу опреза, датује у другу половину XIII века, док његова употреба може да се продужи и на прву деценију наредног столећа. На сечиву мача налази се оштећен урезан кружни мотив, који подсећа на трагове украшавања техником тауширања. Налаз мача из Грабовца је материјално сведочанство важно за изучавање средњовековне прошлости трстеничког краја.

Кључне речи: средњовековни мач, Трстеник, Грабовац, жупа Левач, Јеринин град у Грабовцу, друга половина XIII века

УВОДНА РАЗМАТРАЊА

Средњовековна прошлост трстеничког краја није до сада била предмет мултидисциплинарних проучавања. Изузетак представљају истраживања моравских сакралних споменика, католикона манастира Велућа и Љубостиње, црква Свете Марине (Рибница) у Риђевштици и Мати Божије Бучјанске у Бучју (Бошковић 1955: 60–76; Петковић 1955: 45–59; Ђурић 1985; Ристић 1987: 173–179; Цветковић и Гаврић 2015; Радисављевић и Вукчевић 2021а: 369–387), док су у зачетку изучавања остатака средњовековних некропола и надгробних белега (Радисављевић 2019: 29–56; Радисављевић и Вукчевић 2021б: 18–24). Требало би додати и недав-

на заштитна археолошка истраживања на локалитетима Црквиште у Риљцу¹ и Ђуровача у Богдању,² чије се објављивање очекује у наредном периоду.

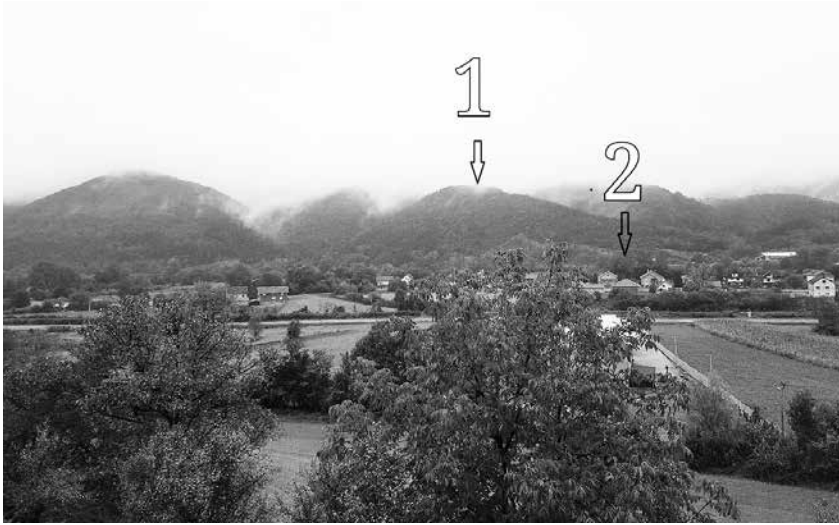
Важно материјално сведочанство средњовековне прошлости трстеничког краја, до сада непознато широј научној јавности, представља и случајни налаз делимично оштећеног средњовековног мача. Откривен је седамдесетих година XX столећа, приликом ископавања шљунка на левој обали реке Западне Мораве, у атару села Грабовца код Трстеника (сл. 1, карта 1).³ Овај значајни налаз је, највероватније путем поклона, почетком последње деценије XX века доспео у Музејску збирку Народног универзитета Трстеник, где се и данас чува под инв. У-1777.⁴

На простору Западног Поморавља и у његовом нешто ширем окружењу, до сада је евидентирано осам средњовековних мачева. Углавном су пронађени под истим околностима, односно без археолошког контекста, у шљунковитим наносима Западне Мораве, у ближој околини Чачка, Заблаћи код Чачка и Сирчи код Краљева (Марковић 1988: 137–138, Т I–III; Aleksić 2007: 168, 169). Слична ситуација забележена је и на простору Великог Поморавља, у Старом Ланишту и Глоговцу код Јагодине, као и у Лучици код Пожаревца (Миленковић 1992: 57–59; Aleksić 2007: 165; Стефановић 2021: 389–393, сл. 1 и 2).⁵ На простору централне Србије издвајају се мачеви из Каленићког Прњавора код Рековца (Cvetković 2009: 238–240, fig. 1–2; Стефановић 2021: 394–395, сл. 4) и можда из Пекчанице код Краљева⁶ (Марковић 1988: 139, Т. IV; Aleksić 2007: 168; Стефановић 2021: 395, сл. 7), пронађени дубље у брдско-планинском залеђу Западне Мораве. На основу типолошких одлика и одговарајућих аналогја, опредељују се у раздобље од XI–XII до прве половине XV века (Марковић 1988: 137–139; Aleksić 2007: 165, 168, 169; Стефановић 2021: 403).

ГЕОГРАФСКЕ ОДРЕДНИЦЕ

Село Грабовац, у коме је мач пронађен, налази се око 1 km северозападно од Трстеника, у југозападном делу области Левча, у централној Србији. Коли-

- 1 Заштитна археолошка ископавања на локалитету Црквиште у Риљцу спроведена су током две кампање, од јуна до августа 2018. и од априла до маја 2019. године, у организацији Народног музеја у Крушевцу, под руководством Марина Бугара.
- 2 Заштитна археолошка ископавања остатака цркве на локалитету Ђуровача обављена су у септембру 2019. године, од стране Народног музеја у Крушевцу, под руководством Марина Бугара.
- 3 Мач је пронашао Мирослав Богдановић Мола (1941–2013) из Грабовца код Трстеника. Захваљујемо овом приликом Славољубу Јовановићу Саји, председнику Месне канцеларије Грабовац, на достављеним информацијама.
- 4 Увидом Ј. Вукчевић утврђено је да у Музејској збирци Народног универзитета Трстеник нема сачуване документације о околностима и датуму пријема овог вредног налаза у наведену институцију.
- 5 Овој скупини највероватније припадају и четири непубликована мача у сталној поставци Народног музеја у Крушевцу, за које немамо ближе податке.
- 6 О пореклу мача из Пекчанице требало би дати још неки коментар. О. Марковић, вероватно на основу казивања мештана, наводи да је мач пронађен у речном наносу Западне Мораве (Марковић 1988: 139). Међутим, село Пекчаница налази се западно од Краљева, на горњем току Роћевачке (Врдилске) реке, десне притоке Западне Мораве, од које је удаљено нешто мање од 20 km. Сва је вероватноћа да је мач пронађен на обали Западне Мораве, у атару неког другог насеља, па је погрешно приписан селу Пекчаници, или да је његов проналазач био пореклом из тог насеља, па је тако настала и својеврсна забуна око места његовог проналазак.

Сл. 1 Узвишење са остацима утврђења Јеринин град (1) и приближно место налаза мача (2), поглед са Стражбе (фото: Д. Радисављевић)

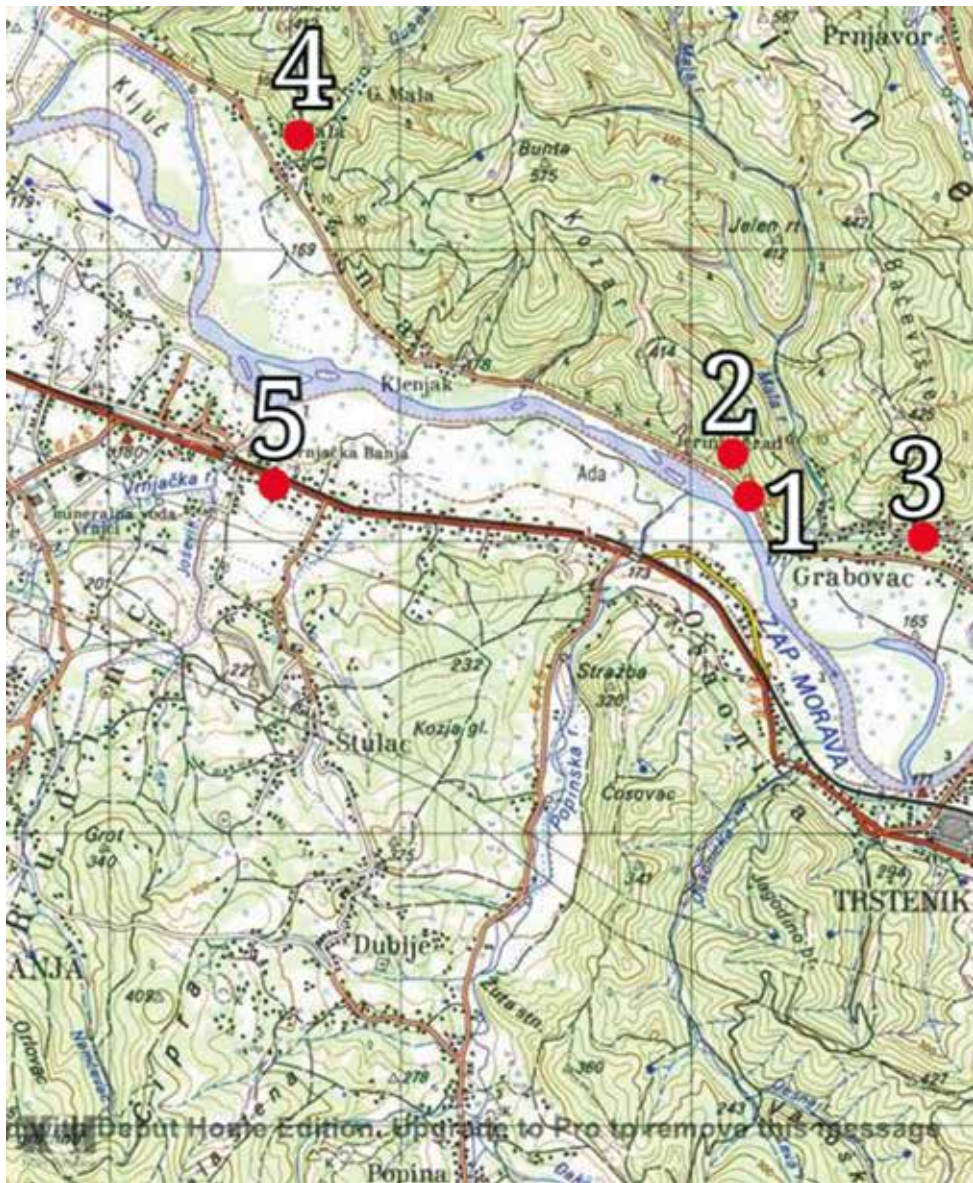
Fig. 1 Elevation with the remains of the fortress of Jerinin Grad (1) and the approximate finding place of the sword (2), view from the hill of Stražba (photo: D. Radisavljević)

ко нам је познато, Грабовач је први пут забележен у османском попису нахије Левач у Смедеревском санцаку из 1530. године (MAD 506: 34). Његов атар захвата плодну равницу дуж леве обале Западне Мораве, између доњег тока Мале реке и Љубостињске реке, погодну за пољопривредну производњу, као и шумом обрасле јужне огранке Гледићких планина, са узвишењима Јелен рт (412 m) и Бачевиште (459 m).⁷ На локалитету Турско гробље, недалеко од центра села, приликом изградње кућа и помоћних објеката делимично је девастирана некропола, која услед недостатка покретних налаза не може за сада ближе да се датије.⁸ Место налаза мача удаљено је од последњих сеоских кућа око 150 m у правцу запада. Ту се јужне падине брда Јеринин град, на коме су смештени остаци значајне средњовековне фортификације, стрмо спуштају према левој обали Западне Мораве. Потребно је истаћи да је конфигурација терена данас битно измењена услед изградње асфалтног пута Грабовач–Чукојевац и отварања каменолома у подножју споменутог брда. На супротној обали Западне Мораве протеже се шири равничарски појас око ушћа Попинске реке, који се, преко старе речне терасе (око 172 m), постепено уздиже ка брду Стражби (320 m), обраслем листопадном шумом. Владислав Тителбах је почетком претпоследње деценије XIX столећа на том узвишењу запазио остатке једног „градића“ (Тителбах 1882: 213). Међутим, приликом обиласка терена од стране аутора ових редова, на локалитету нису запажени никакви остаци архитектуре, као ни покретни налази.⁹

7 Topografska karta 1:25000, *Kraljevo* 4–2 (Vrnjačka Banja–sever), br. lista 530–4–2, Vojnogeografski institut, Beograd, 1971, dopunjeno 1969. godine.

8 Теренска истраживања аутора, непубликовано.

9 Теренска истраживања аутора, непубликовано.

Карта 1 Место налаза мача у Грабовцу (1) и археолошки локалитети у ближем окружењу: 2) остаци средњовековног утврђења Јеринин град у Грабовцу, 3) некропола Турско гробље у Грабовцу, 4) некропола Гробљнице (Турско гробље) у Лозни и 5) некропола и остаци цркве на локалитету Кованлук (Црквина) у Руђинцима (према: Топографска карта 1:25000, Војногеографски институт, 1971)

Map 1 The finding place of the sword in Grabovac (1) and archaeological sites in the immediate vicinity: 2) remains of the medieval fortress of Jerinin Grad in Grabovac, 3) necropolis of Turško Groblje in Grabovac, 4) necropolis of Grobljnice (Turško Groblje) in Lozna, and 5) necropolis and remains of the church at the site of Kovanluk (Crkvina), in Rudinci (after: Topographic map 1:25000, Vojnogeoграфски институт, 1971)

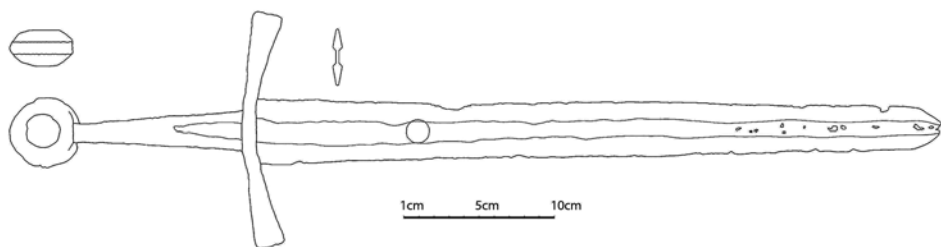
ТИПОЛОШКЕ КАРАКТЕРИСТИКЕ И ДАТОВАЊЕ

Фрагментовани мач из Грабовца ископан је од гвожђа и има очувану тежину од 0,593 kg. Оштрица и сечиво прилично су оштећени корозијом. Врх сечива недостаје, а место прелома накнадно је избрушено ручном брусилицом и преобликовано од стране налазача, те данас има приближно троугласти облик, и стога се не може утврдити да ли је сечиво преломљено у време употребе мача или након његовог открића.

Реч је о једноручном мачу укупне очуване дужине 69,80 cm (сл. 2 и 3). Сечиво и рукохват ископани су од једног дела, док су накрсница и јабука додати накнадно. Дужина читаве ручке мача, од јабуке до накрснице, износи 16,50 cm. Дужина рукохвата је 11,30 cm, ширина код накрснице 2,8 cm, а код јабуке 1,4 cm, док је његова дебљина 0,2 cm. Сечиво, сачуване дужине 53 cm, је право и двобридо, и поседује жлеб по средини. Може се претпоставити да је првобитно могло бити дуже за око 20 cm, а можда и више. Његова највећа ширина, код накрснице, износи 4,3 cm и постепено се сужава према накнадно обликованом врху, до ширине од 3,2 cm. Тако мала ширина сечива врло је неуобичајена, те се може претпоставити, с обзиром на степен оштећења читавог мача, да је оно могло бити и нешто шире. Жлеб, који се пружа средином обе стране сечива, има максималну ширину око 1,5 cm код накрснице и читавом сачуваном дужином сечива, све до накнадно обликованог врха, због чега се може претпоставити да је првобитно био и нешто дужи. Важно је напоменути да се жлеб наставља и на рукохвату изнад накрснице, у дужини од 4,7 cm. Услед деловања корозије и дугог стајања у речном шљунку, сечиво је доста истањено, па код накрснице има дебљину од 0,2 cm, а на приближно 50 cm од ње свега 0,1 cm. Због слабе очуваности сечива, нема довољно елемената за одређивање његове типолошке припадности. Међутим, поједине његове морфолошке карактеристике, попут очуване дужине и ширине жлеба, и претпостављене првобитне ширине сечива, посредно указују на тип XII, према подели Ј. Оукшота (Oakshott 1997: 37). Сечива овог типа обично се датују у XIII век, мада

Сл. 2 Средњовековни мач из Грабовца код Трстеника (фото: Ј. Вукчевић)
Fig. 2 Medieval sword from Grabovac, near Trstenik (photo: J. Vukčević)

Сл. 3 Средњовековни мач из Грабовца код Трстеника (цртеж: З. Спасојевић; технички цртеж: Б. Голубовић)

Fig. 3 Medieval sword from Grabovac, near Trstenik (drawing: Z. Spasojević; technical drawing: B. Golubović)

се спорадично јављају и у ранијем раздобљу, али и нешто доцније (Oakeshott 1997: 37; Aleksić 2007: 82). На територији централне и југоисточне Европе, највећи број мачева са сечивима типа XII опредељује се у раздобље од 1200. до 1325. године (Biborski, Stepiński and Stepiński 2011: 126).

Укупна дужина накрснице је 17 cm. Њени кракови, проширених крајева, ширине 2 cm, благо су повијени надоле и симетрични су у односу на сечиво. Према типологији коју доноси Ј. Оукшот, накрсница мача из Грабовца припада типу 6 (Oakeshott 1997: 115–116), док према подели А. Руткаја има извесних одлика типова 8 и 9 (Ruttkaу 1976: 249, Abb. 1/8, 9), односно њен облик приближава је типу 8, док њена профилација више одговара типу 9, те би се могла описати као прелазна форма између наведених типова.

Накрснице Оукшотовог типа 6 појављују се први пут крајем XI века, док су највећу популарност имале између 1200. и 1350. године (Aleksić 2007: 97; Biborski, Stepiński and Stepiński 2011: 126).¹⁰ На територији централне и југоисточне Европе до сада је регистрован 31 мач с накрсницама тог типа, определен у период од око 900. до 1500. године, уз опаску да 20 припадају раздобљу од 1300. до око 1450. године (Biborski, Stepiński and Stepiński 2011: 127). Међутим, примерци с проширеним краковима који подсећају на облик секире, као у нашем случају, представљају нешто ређу појаву и могу се прецизније датовати. Сличност се запажа с накрсницом једног мача из Кијева у Украјини, датованог у XII–XIII век (Кирпичников 1966: 85–86, кат. 23, Т. XXIII/2). Такође, према облику и димензијама, најближе паралеле, изузев декорације, проналазимо с накрсницом чувеног пољског мача Шчербјец (око 1250) (Biborski, Stepiński and Stepiński 2011: 93, 111, fig. 1, 26), као и с накрсницом мача из гроба краља Кастиље, Леона и Галисије, Санча IV Храброг (+1298). Евидентна је сличност и с накрсницом мача пронађеног у језеру Нојенбург (Нојшател) у Швајцарској (око 1300), као и једним примерком из колекције *The Royal Armouries* у Лидсу (1300–1325) (Oakeshott 1991: 72–73, 125, 156; Oakeshott 1997: 53, 38–39, fig. 27, Pl. 7, 9, 19B). Извесне аналогije проналазе се и с накрсницом

¹⁰ Накрснице типа 6, али нешто дуже и тање, поседују чак четири мача пронађена до сада у Западном Поморављу и ближем окружењу (Пекчаница, Заблаће, Сирча и Каленићки Прњавор), датована у XIV и прву половину XV века (Aleksić 2007: 165, 168, 169).

нешто познијег мача, кованог највероватније око 1392. године, из колекције оружја у Војном музеју у Истанбулу (Alexander 1985: 86, 109, fig. 40).

Јабука мача из Грабовца је дискоидног облика и са закошеним ивицама. Ширина је 5,1 cm, висине 4,2 cm и дебљине 2,7 cm. Висина средишњег диска износи 2,1 cm, а његова ширина 2,4 cm. На основу типолошке поделе Ј. Оукшота, јабука припада типу I (Oakeshott 1997: 96), док је према подели А. Руткаја најближа типу XVI (Ruttkay 1976: 249, 259, Abb. 1), односно типу VI, према типологији А. Кирпичникова (Кирпичников 1966: 49, рис. 10). Јабуке типа I први пут се појављују нешто пре 1100. године, док је њихова популарност посебно изражена у периоду од 1250. до 1350. године (Aleksić 2007: 49–51; Biborski, Stepiński and Stepiński 2011: 126). На простору Русије заступљене су током XIII столећа, мада се јављају и на два мача датована у XII век (Кирпичников 1966: 54–55, 87–88). На територији југоисточне Европе евидентирано је до сада 37 мачева с јабукама типа I, најчешће датованих у раздобље друге половине XIII и прве половине XIV столећа, уз мањи број примерака опредељених у XIV век (Aleksić 2007: 49–51).

Према облику и димензијама, најближе аналогije проналазимо с јабукама мачева из Народног музеја Србије (инв. 2200) (XIII век), Музеја града Братиславе (инв. 104.091) (XIII век), из села Букова код Хаџега (друга половина XIII века) и из села Хамба код Сибиуа у Румунији (друга половина XIII века), као и из околине места Вата код Мишколца у Мађарској (XIV век) (Pinter 2007: 92–93, 95–96, Pl. 41/b, 42/a; Aleksić 2007: 145, 152, 159, 160, 165).

Мачеви с комбинацијом јабуке типа I и накрснице типа 6 познати су и из средњовековне уметности. Такву комбинацију јабуке и накрснице срећемо, тако, на мачу у сцени 70 из илустроване *Библије Мачијовској* (око 1250). Исти облик накрснице као у нашем случају и јабуке типа I или J поседује скулптурални приказ мача у сцени Распећа у катедрали у Пизи (1259–1260) (Biborski, Stepiński and Stepiński 2011: 127–128, fig. 43–44), док у скулптуралној композицији *Скидање с крста*, у лунети изнад портала у катедрали Светог Мартина у граду Луки у Италији (1258–1278) запажамо мач са сличном јабуком и накрсноцом као на грабовачком примерку (Oakeshott 1997: 52, fig. 26).

Важно је такође указати на то да се на сечиву мача из Грабовца, око 11 cm од накрснице, налази оштећен урезани кружни мотив пречника 1,7 cm, који подсећа на трагове украшавања техником тауширања, при чему недостају делови жице која се некада могла налазити у жлебу кружног облика (сл. 4). Нажалост, због корозије се не може поуздано рећи да ли је унутар круга постојала и нека друга представа, као што би се на основу одговарајућих аналогija могло очекивати.

Сводећи расположиве податке засноване на димензијама и типолошким карактеристикама накрснице и јабуке, дужини и ширини рукохвата, као и на изнетим аналогijaма, мач из Грабовца може се, уз извесну дозу опреза, датовати у другу половину XIII века, док се његова употреба може продужити и на прву деценију XIV столећа.

Сл. 4 Урезан кружни мотив на сечиву мача из Грабовца (фото: Ј. Вукчевић)
Fig. 4 Engraved circular motif on the blade of the sword from Grabovac (photo: J. Vukčević)

ИСТОРИЈСКЕ ПРИЛИКЕ

Долина Западне Мораве представљала је важан комуникацијски правац на територији централног Балкана, који је повезивао, пратећи десну обалу реке, Велику и Јужну Мораву, односно стари римски пут, у науци познат као *Via militaris*, са Жичом, Ариљем и источном Босном (Шкриванић 1974: 82–87, 92–94, 108, 130–131; Бошковић 1980: 8, сл. 1). На коришћење и важност овог пута током средњег века посредно указује и сусрет двојице српских краљева, Стефана Драгутина (краљ 1276–1282, *сремски краљ* 1284–1316) и Стефана Уроша II Милутина (1282–1321) у месту Мачковцу,¹¹ у *држави жује расинске* (Даничић 1866: 115–116; Мирковић 1935: 86–88), пре одлучујућег напада на државу Дрмана и Куделина у Браничеву, највероватније 1292. године¹² (Динић

11 Данас истоимено село, око 8 km западно од Крушевца и око 24 km југоисточно од Грабовца. У раздобљу владавине краља Стефана Уроша II Милутина, Мачковац је могао имати статус трга. В. детаљније у: Радисављевић 2022, у штампи.

12 Старији истраживачи пораз Дрмана и Куделина смештају у 1291. годину (Динић 1978: 97; Максимовић 1981: 442–443; Веселиновић 1987: 55), док се једино издваја мишљење В. Станковића, који овај догађај одређује, чини се сувише рано, у другу половину 1284. године (Станковић 2012: 86).

1978: 86, 95–98; Максимовић 1981: 442–443; Веселиновић 1987: 46–47, 55; Узелац 2009: 12; Узелац 2015: 204–210; Радисављевић 2022, у штампи).

Приближно 1,5 km југоисточно од места проналаска мача налазио се прелаз преко Западне Мораве,¹³ коришћен свакако још у касноантичком периоду, али и доцније, током средњег века и у раздобљу османске доминације.¹⁴ Представљао је уједно и важно путно чвориште. Од њега је према северу водио пут уз Љубостињску и Дубичку реку до виса Камиџора, одакле се спуштао у унутрашњост Левча, ка Превешту, Каленићу и Жупањевцу, и даље у Лепеницу. Један његов крак пратио је ток Жупањевачке реке и Лугомира према долини Велике Мораве код Јагодине. Од прелаза на Западној Морави водио је и према југу пут уз Попинску (Брезовичку) реку (сл. 5), преко села Лесковице, у Жупу Александровачку и даље, ка тврђави Кознику на горњем току Расине. Грабовачки прелаз повезивао је и већ споменуту саобраћајницу дуж десне обале Западне Мораве с путем који је пратио леву обалу ове реке (Вуич 1828: 107–108; Каниц 1989: 631–633, 636; Рашковић 2002: 38; Бугарски, Здравковић и Додић 2021: 153–154; Радисављевић и Вукчевић 2021а: 11–13).

Сл. 5 Поглед са Јерининог града према југозападу, на ушће Попинске реке у Западну Мораву (фото: Д. Радисављевић)

Fig. 5 View from the fortress of Jerinin Grad towards the south-west, to the confluence of the river Popinska Reka into the Zpadna Morava (photo: D. Radisavljević)

- 13 С обзиром на то да је Западна Морава пре приближно 200 година променила свој ток, споменути прелаз налази се данас нешто северније, на њеном старом меандру, на потесу који међу житељима Грабовца и данас носи назив Брод.
- 14 У попису Смедеревског санџака из 1516. године бележи се село Трстеник у нахији Маглич, са 87 кућа, 21 нежењеним, 13 удовица и 11 баштина, и скелом на Западној Морави, за коју се плаћао порез у износу од 400 акчи (Сотировић 1999: 51, 56). У детаљном попису из приближно 1540. године, село Трстеник припада Пожеги, док се међу приходима наводи и порез на прелаз преко Мораве у износу од 200 акчи (Аличић 1985: 491). Године 1560. село Трстеник, познато као Горњи Трстеник, припада Пожеги и плаћа порез на прелаз у износу од 200 акчи (ВОА, *TD* 316: 729), а исти приходи остали су и до средине осамдесетих година XVI века (Аличић 1985: 419; ТКGM. ККА, *TD* 168: 327а).

На локалитету Јеринин град, смештеном на једном од најјужнијих огранака Гледићких планина, изнад леве обале Западне Мораве, односно места налаза мача, констатују су остаци релативно добро очуваног средњовековног утврђења.¹⁵ Јужну, западну и источну страну узвишења опасују стрме падине, док је најлакши приступ, заштићен ровом дубине око 4 m, омогућен преко превоја са североисточне стране. Бедеми утврђења, ширине 1,8–2 m, грађени ломљеним и притесаним каменом везаним беличастим кречним малтером, прате конфигурацију терена. Тврђаву чине три целине: Горњи или Велики град, димензија око 120 × 80 m (сл. 6 и 7), са једном кулом у оквиру северозападног дела бедема, Доњи град с његове југозападне стране, и зид дужине око 200 m и очуване висине до 6 m, који се од бедема Великог града спушта хрптом брда према југоистоку, односно ка левој обали Западне Мораве (Милићевић 1876: 181; Тителбах 1882: 213; Мишковић 1885: 80; Бушетић 1903: 496; Дероко 1950: 113; Бошковић и др. 1956: 89; Здравковић 1970: 136–141; Рашковић и Берић 2002: 147–148; Рашковић 2002: 42–43).

Сл. 6 Остаци утврђења Јеринин град, поглед с југа (према: Тителбах 1882: 213)

Fig. 6 Remains of the fortress of Jerinin Grad, view from the south (after: V. Тителбах 1882: 213)

Сл. 7 Спољашње лице дела северног бедема Горњег града на утврђењу Јеринин град у Грабовцу код Трстеника (фото: Д. Радисављевић)

Fig. 7 Outer face of a part of the northern rampart of the Upper Town (Gornji Grad) of the fortress of Jerinin Grad in Grabovac, near Trstenik (photo: D. Radisavljević)

¹⁵ Локално становништво користи назив Јеринин град за ово утврђење, док се спорадично у литератури, према имену оближњег села, среће и под именом Грабовач (нпр. Дероко 1950: 113).

Досадашња археолошка истраживања¹⁶ показала су да је реч о вишеслојном локалитету с траговима живота из старијег гвозденог доба, рановизантијског периода и средњег века. Унутар брањеног простора утврђења издвојена су три средњовековна насеобинска хоризонта, датована на основу налаза у IX–X, XI–XII и другу половину XIV – прву половину XV века (Ристић 2015: 51–56). Важно је указати на то да археолошка ископавања нису потврдила постојање археолошког слоја који би се недвосмислено могао одредити у другој половини XIII и прве деценије XIV века.

Може се претпоставити да је основна функција утврђења на локалитету Јеринин град највероватније била контрола и заштита путева дуж леве и десне обале Западне Мораве, као и речног прелаза у његовој близини. Такође, не би се смела одбацити ни могућност да је ова фортификација пре српског освајања Левча, у деветој деценији XII века, могла да има и улогу јаке византијске пограничне тврђаве према рашкој држави.¹⁷

Област Левча, па самим тим и територија данашњег села Грабовца, нашла се у оквиру српске средњовековне државе током рата великог жупана Стефана Немање са Византијом 1183. или коју годину доцније, а трајно јој је прикључена после битке на Морави 1190. или 1191. године, након чега је организована као посебна жупа у њеном саставу (Благојевић 2000: 67–68, 70–74; Благојевић 2004: 16–17; Благојевић 2011: 100, 109–112; Коматина 2020: 39–56).¹⁸

Формирањем самосталне Српске архиепископије у Жичи 1219. године, жупа Левач нашла се под њеном непосредном јурисдикцијом (Благојевић 1972: 28–29; Томовић 2012: 47–48; Коматина 2016: 289–290).

Саопштени подаци исцрпљују наша непосредна сазнања о Левчу на основу сачуваних средњовековних писаних извора насталих пре првих деценија XV столећа. Међутим, извесне информације за познавање прилика у овој области и Западном Поморављу у другој половини XIII века, релевантне за тему нашег истраживања, могу се добити посредним путем.

Након монголског похода кроз Србију 1242. године,¹⁹ који је делом највероватније захватио и Западно Поморавље (Радичевич 2020: 240; Радисављевић 2022, у штампи), долази до смене на рашком престолу услед новонасталих прилика, те власт преузима краљ Урош I (1243–1276). Под његовом владавином је српска држава обезбедила већу политичку самосталност, што је погодвало бржем привредном развоју, оличеном у успону рударске производње и с њом повезане трговине са градовима у јадранском приморју. Међутим,

16 Археолошка ископавања у организацији Завода за заштиту споменика културе из Краљева, под руководством Марије Марић, спроведена су током две кампање 2010. и 2012. године. Резултати тих истраживања саопштени су сумарно у мастер раду: Ристић 2015: 51–56.

17 Територија жупе Расине, у суседству Левча, односно јужно од Западне Мораве, према мишљењу М. Благојевића ушла је у састав рашке државе знатно раније, највероватније 1094. године, или нешто касније, свакако у доба владавине великог жупана Вукана (око 1091 – око 1112) (Благојевић 2011: 93–94).

18 Територија жупе Левач била је на југу омеђена током Западне Мораве, на западу Гледићким планинама, а на истоку планином Јухор и водотоком Велике Мораве. Питање северне границе Левча, према жупи Лугомир, остаје и даље отворено. Међутим, на основу података из познијих писаних извора може се претпоставити да се највероватније протезала вододелницом Дуленске и Жупањевачке реке (Динић 1978: 58; Ристић 2015: 18–19).

19 Детаљније о археолошким траговима монголског похода 1241–1242. године на територији савремене Србије, видети у: Радичевич 2020: 231–245.

стално непријатељство краља Уроша I са Дубровником условило је склапање савеза између овог града и бугарског цара Михаила II Асена (1246–1256) 1253. године. Главни циљеви постигнутог споразума били су свргавање краља Уроша I и запоседање територије под његовом влашћу. Бугари су у првој половини лета 1254. године организовали поход и продрли дубоко у унутрашњост Србије, све до Полимља, где су попалили цркву Светих апостола Петра и Павла у Бијелом Пољу, задужбину великог кнеза Мирослава (Ђирковић 1981а: 348). Доступни писани извори не дају ближе податке о смеру кретања бугарске војске током споменутог похода, али се као могући правци намећу долина Топлице и Западно Поморавље, куда су са истока водиле најважније саобраћајнице у унутрашње пределе средњовековне Србије.

Након сабора у Дежеву 1282. године, краљ Драгутин предао је власт свом млађем брату, краљу Стефану Урошу II Милутину, задржавши под својом непосредном управом северне пределе српске државе, односно земљу Моравице, Рудник и Дабар (Максимовић 1981: 437–439). Добио је, такође, од угарског краља Ладислава IV (1272–1290) 1284. године на управу Онострани Срем (Мачву) и земље Усору и Соли у североисточној Босни (Узелац 2022: 65). „Мало времена“ након преузимања власти над споменутим областима, краљ Драгутин је организовао неуспели поход против својих источних суседа, господара земље Браничевске, односно двојице великаша бугарског и куманског порекла, полубраће Дрмана и Куделина. Као одговор на тај напад, њихова најамничка војска, састављена од Татара, опустошила је Мачву крајем 1291. или почетком 1292. године. Такође, највероватније у исто време, а свакако између 1289. и 1291. године, одреди Кумана, под влашћу споменутих великаша, извршили су продор у Милутинову државу, када су опљачкали и спалили архиепископију у Жичи (Узелац 2009: 2, 5–10; Узелац 2022: 66). Може се претпоставити да су тада пострадали и насеља дуж доњег и средњег тока Западне Мораве, куда је водио и најкраћи пут између Браничева и Жиче. Међутим, ту хипотезу, услед изостанка писаних извора, могу потврдити само нека будућа археолошка истраживања на датој територији. Описани след историјских догађаја утицао је на то да се краљеви Драгутин и Милутин сусретну, највероватније почетком или у првој половини 1292. године „въ дрѣжавѣ жоупы расиньскихъ на рѣцѣ глаголѣмѣи Моравѣ, въ мѣстѣ же рекомѣмъ Мачьковци“ (Даничић 1866: 115–116; Мирковић 1935: 86–88), како би се договорили о заједничком деловању против браничевских господара, у чему су имали и помоћ Угарске. Дрман и Куделин поражени су исте године, док је територија под њиховом дотадашњом влашћу припојена Драгутиновој држави (Динић 1978: 86, 95–98; Максимовић 1981: 442–443; Веселиновић 1987: 46–47, 55; Узелац 2009: 12; Узелац 2015: 204–210; Узелац 2022: 66–67, 72).

Однос између двојице српских краљева нагло се погоршао након Милутиновог склапања мира са Византијом 1299. године. Отворени рат између Драгутина и Милутина избио је најкасније 1301. године. У писму извесног Богдана златара, које је упутио свом повериоцу у априлу 1303. године, наводи се да је сукобом било угрожено Брсково, те да се рат проширио по читавој Рашкој. Рат се коначно завршио 1311. или 1312. године, и највероватније није донео неке бит-

не територијалне промене (Динић 1955: 56–61, 68–73, 80; Ђирковић 1981б: 451, 454–455, 459–460, нап. 5). О размерама сукоба на подручју Левча и Западног Поморавља нема ближих података, иако се може претпоставити да су и ове области, као гранични делови Милутинове државе, доста страдале.

На основу саопштених података може се претпоставити да се област Западног Поморавља и могуће Левча налазила на удару бугарског упада у првој половини лета 1254. године и приликом продора Кумана под влашћу Дрмана и Куделина, између 1289. и 1291. године, као и у зони сукоба током рата између браће, краљева Драгутина и Милутина, од 1301. до 1311/1312. године. Међутим, споменути догађаји не могу директно да се вежу за налаз мача из Грабовца, те једино могу да послуже за боље разумевање историјских прилика на наведеној територији у датом раздобљу.

ЗАКЉУЧАК

Према типолошким одликама и на основу одговарајућих аналогја, делимично сачуван мач из Грабовца датован је у другу половину XIII века, уз опаску да је највероватније могао бити у употреби и током прве деценије наредног столећа. Његова накрсница припада типу б, а јабука типу I, према подели Ј. Оукшота. Лоша очуваност сечива не омогућава његову поуздану типолошку идентификацију, али поједине његове морфолошке одлике посредно указују на сечиво типа XII, према подели истог аутора.

Мач је пронађен на левој обали Западне Мораве, у селу Грабовцу недалеко од Трстеника, у подножју брда на коме се налазе остаци средњовековног утврђења Јеринин град. Око 1,5 km према југоистоку био је прелаз на Западној Морави, који је спајао важне путеве дуж леве и десне обале. Такође, од њега је према северу водила саобраћајница покрај Љубостињске и Дубичке реке у унутрашњост Левча, док је према југу полазио пут уз Попинску (Брезовичку) реку према Жупи Александровачкој и горњем току Расине.

С обзиром на то да врх сечива недостаје, а да је место прелома накнадно избрушено и преобликовано, не може се утврдити да ли је сечиво преломљено у време употребе мача, односно током неке борбе, или након открића.

Мач из Грабовца требало би у наредном периоду да буде конзервиран од стране стручњака, како би се тај вредан налаз, од изузетног значаја за познавање средњовековне прошлости трстеничког краја, сачувао од даљег пропадања.

СКРАЋЕНИЦЕ / ABBREVIATIONS

BOA – Başbakanlık Osmanlı Arşivi

MAD – Maliyeden Müdevver Defterler

TD – Tapu Tahrir Defteri

TKGM. KKA – Tapu ve Kadastro Genel Müdürlüğü, Kuyüd-i Kadime Arşivi

ЛИТЕРАТУРА / REFERENCES

Aleksić, M. 2007

Mediaeval Swords from Southeastern Europe: material from 12th to 15th century, Belgrade: M. Aleksić, Dedraplast.

Alexander, D. 1985

European Swords in the Collections of Istanbul: Part I. Swords from the Arsenal of Alexandria, *Zeitschrift der Gesellschaft für historische Waffen und Kostümjunde, Zeitschrift für historische Waffenkunde* 27/2: 81–118.

Biborski, M., Stepiński, J. and Stepiński, J. 2011

Szczerbiec (The Jagged Sword) – The Coronation Sword of the Kings of Poland, *Gladius* 31: 93–148.

Благојевић, М. 1972

Манастирски поседи крушевачког краја, у: *Крушевац кроз векове, Зборник реферата са симпозијума одржаног од 4. до 9. октобра 1971. у Крушевцу*, ур. А. Стошић и др., Крушевац: Народни музеј, 25–48.

Благојевић, М. 2000

О „Земљишту радње Немањине“, у: *Међународни научни скупи: Стефан Немања – Свети Симеон Мироточиви, историја и предање, септембар 1996*, ур. Ј. Калић, Научни скупови 94, Одељење историјских наука 26, Београд: САНУ, 65–75.

Благојевић, М. 2004

Немањини и Лазаревићи и српска средњовековна државност, Београд: Завод за уџбенике и наставна средства.

Благојевић, М. 2011

Српска државност у средњем веку, Београд: Српска књижевна задруга.

Бошковић, Ђ. 1955

Манастир Велуће, архитектура и скулптура, Старинар (н.с.) 3–4 (1952–1953): 60–76.

Бошковић, Ђ. 1980

Место Крушевца у систему утврђених градова средњовековне Србије, *Стираринар* (н.с.) 30 (1979): 7–11.

Бошковић, Ђ. и др. 1956

Грабовац – Јеринин град, у: *Археолошки сџоменици и налазишћја у Србији II – Централна Србија*, ур. Ђ. Бошковић, Београд: САНУ, Археолошки институт, 89.

Бугарски, И., Здравковић, В. и Додић, С. 2021

Касноантичка и рановизантијска утврђења у левачком крају, *Саопшћења* 53: 135–162.

Бушетић, Т. 1903

Левач, *Српски етнографски зборник 5, Насеља српских земаља 2*: 460–511.

Веселиновић, А. 1987

Североисточна Србија у средњем веку, *Историјски јласник 1–2*: 43–74.

Вуич, I. 1828

Јоакима Вуича Славено-Серпскаго Спсашћельа Пућешесћивие јо Серби: во крајце собсћвенном руком нејовом сћисано у Крајоевцу у Серби, Будим.

Дероко, А. 1950

Средњовековни градови у Србији, Црној Гори и Македонији, Београд: Просвета.

Динић, М. 1955

Однос између краља Милутина и Драгутина, *Зборник радова Византолошкој инстћијуија 3*: 49–82.

Динић, М. 1978

Српске земље у средњем веку, историјско-географске студије, Београд: Српска књижевна задруга, Култура.

Ђурић, С. 1985

Љубосћиња: црква Усћења Бојородичиној, Београд: Просвета, Републички завод за заштиту споменика културе.

Здравковић, И. 1970

Средњовековни градови у Србији, Београд: Туристичка штампа.

Каниц, Ф. 1989

Србија: земља и сћановнишћиво, од римској доба до краја XIX века, књига 1, Београд: Српска књижевна задруга; Љубљана: Људска правлица.

Кирпичников, А. 1966

Древнерусское оружие – Мечи и сабли IX-XIII вв., Москва-Ленинград: Академия наук СССР, Институт археологии, Издательство „Наука“.

Коматина, И. 2016

Црква и држава у српским земљама од 11. до 13. века, Београд: Историјски институт.

Коматина, И. 2020

Неколико запажања о бици на Морави, *Историјски часопис* 69: 39–60.

Максимовић, Љ. 1981

Почеци освајачке политике, у: *Историја српског народа* 1, ур. С. Ђирковић, Београд: Српска књижевна задруга, 437–448.

Марковић, О. 1988

Средњовековни мачеви из околине Чачка и Краљева, *Зборник Народне музеја* (Чачак) 18: 137–141.

Миленковић, М. 1992

Случајни налаз мача из Лучице код Пожаревца, *Виминацијум* 7: 57–59.

Милићевић, М. 1876

Кнежевина Србија, Београд: Државна штампарија.

Мишковић, Ј. 1885

Топографски речник Јагодинског округа, *Гласник Српског ученог друштва* 61: 1–202.

Oakeshott, E. 1991

Records of the Medieval Sword, Woodbridge: The Boydell Press.

Oakeshott, E. 1997

The Sword in the Age of Chivalry, Woodbridge: The Boydell Press.

Петковић, В. 1955

Манастир Велуђе, историја и живопис, *Старинар* (н.с.) 3–4 (1952–1953): 45–59.

Pinter, Z-K. 2007

Spada și sabia medievală în Transilvania și Banat (secolele IX–XIV), Sibiu: Ministerul culturii și cultelor, Muzeul național Brukenthal.

Радисављевић, Д. 2019

Средњовековна некропола на локалитету Старо (Турско) гробље у Голубовцу код Трстеника, *Расински анали* 17: 29–59.

Радисављевић, Д. (у штампи)

Краљ Милутин и његово доба у историји, археологији и народној традицији крушевачког краја, у: *Краљ Милутиин и доба Палеолога: Историја, књижевност, културно наслеђе, Међународни научни скупи у Скопљу, 24–26. октобар 2021. године*, ур. Ј. Ђирић и С. Убипариповић.

Радисављевић, Д. и Вукчевић, Ј. 2021а

Фрагмент моравске камене пластике са локалитета Бачвиште у Јасиковици код Трстеника и његово могуће порекло, *Зборник Народној музеја* (Београд) 25-1: 369–396.

Радисављевић, Д. и Вукчевић, Ј. 2021б

Локалитет Црквина у Љубостињском Прњавору код Трстеника, *Наша прошлост* 20: 11–29.

Радичевич, Д. 2020

Археологическе следи монголског нашествия на територији Србији, *Stratum* 5: 231–248.

Рашковић, Д. 2002

Рановизантијски археолошки локалитети и комуникације у ширем крушевачком окружју, у: *Трећа југословенска конференција византолога, Крушевац, 10–13. мај 2000*, ур. Љ. Максимовић и др., Београд: Византолошки институт САНУ; Крушевац: Народни музеј, 29–73.

Рашковић, Д. и Берић, Н. 2002

Резултати рекогносцирања античких и средњовековних налазишта трстеничке општине и суседних области, *Гласник Српској археолошкој друштва* 18: 137–156.

Ристић, А. 2015

Средњовековна жупа Левач у светлу археолошких истраживања. Мастер рад, Филозофски факултет, Универзитет у Београду.

Ристић, В. 1987

Феудално властелинство у Риђевштици, *Саопштења* 19: 173–180.

Ruttkay, A. 1976

Waffen und reiterausrüstung des 9. bis zur ersten Hälfte des 14. Jahrhunderts in der Slowakei (II), *Slovenská archeológia* 24/2: 245–395.

Сотировић, М. 1999

Трстеник од најстаријих времена до 1900. године, Трстеник: Виком график.

Станковић, В. 2012

Краљ Милутићин (1282–1321), Београд: Фреска.

Стефановић, Ф. 2021

Средњовековни мач из Глоговца, *Гласник Српској археолошкој друштва* 37: 389–406.

Тителбах, В. 1882

Манастир Љубостиња. Задужбина „Царице Милице“, *Српске илустроване новине за забаву, поуку, уметност и књижевност* 26, 31. јула, 213–214.

Томовић, Г. 2012

Жичко властелинство, *Наша прошлост* 13: 9–52.

Ђирковић, С. 1981а

Српске и поморске земље краља Уроша I, у: *Историја српског народа* 1, ур. С. Ђирковић, Београд: Српска књижевна задруга, 341–356.

Ђирковић, С. 1981б

Унутрашње борбе почетком XIV века, у: *Историја српског народа* 1, ур. С. Ђирковић, Београд: Српска књижевна задруга, 449–461.

Узелац, А. 2009

Кумани у средњовековној Србији, *Гласник* (Ваљево) 43: 5–17.

Узелац, А. 2015

Под сенком њега – Татари и јужнословенске земље у другој половини XIII века, Београд: Утопија, АТЦ.

Узелац, А. 2022

Поход краља Милутина на Тесалију, *Београдски историјски гласник* 13: 63–76.

Светковић, В. 2009

Two Medieval Swords from the Regional Museum in Jagodina, *Стираринар* (н.с.) 59: 237–246.

Цветковић, Б. и Гаврић, Г. 2015

Манасијир Велуће, Краљево: Завод за заштиту споменика културе.

Шкриванић, Г. 1974

Путићи у средњовековној Србији, Београд: Туристичка штампа, Култура.

ИЗВОРИ / SOURCES

Аличкић, А. 1985

Турски каиасијарски пописи неких подручја западне Србије XV и XVI век, књига 3, Чачак: Међуопштински историјски архив; Краљево: Историјски архив; Титово Ужице: Историјски архив.

Даничић, Ђ. (прир.) 1866

Архиепископ Данило и дружи – Живопис краљева и архиепископа српских, прир. Ђ. Даничић, Загреб: Светозара Галца.

MAD 506

Numaralı Semendire Livâsı İcmâl Tahrîr Defteri (937/1530), Т.С. Başbakanlık Devlet Arşivleri Genel Müdürlüğü, Osmanlı Arşivi Daire Başkanlığı, Yayın Nu: 104, Defter-i Hâkânî Dizisi: XIV, Ankara, 2009.

Мирковић, Л. (прир.) 1935

Архиејиској Данило – Живоји краљева и архиејискоја срјских, прир.
и прев. Л. Мирковић, Београд: Српска књижевна задруга.

НЕПУБЛИКОВАНИ ИЗВОРИ / UNPUBLISHED SOURCES

Başbakanlık Osmanlı Arşivi [BOA], İstanbul, *Tapu Tahrir Defteri* [TD] 316.

Tapu ve Kadastro Genel Müdürlüğü, Kuyūd-i Kadime Arşivi [TKGM.
KKA], Ankara, *Tapu Tahrir Defteri* [TD] 168.

КАРТЕ / MAPS

Топографска карта

1:25000, секција Кралјево 4–2 (Vrnjačka Banja–sever), br. lista 530–4–2, Voj-
nogeografski institut, друго издање, Београд, допуњено 1969. године, 1971

DEJAN S. RADISAVLJEVIĆ
Belgrade

JELENA M. VUKČEVIĆ
People's University in Trstenik, Museum Collection

MEDIEVAL SWORD FROM GRABOVAC, NEAR TRSTENIK

SUMMARY

An important material testimony of the medieval past of the region of Trstenik, unknown to the general and scientific public so far, is the accidental finding of a partially damaged medieval sword. It was discovered in the 1970s during gravel excavation on the left bank of the Zapadna Morava river in the area of the village of Grabovac, near Trstenik. This significant finding most probably came to the Museum Collection of the People's University of Trstenik as a gift in the beginning of the last decade of the 20th century, where it is still kept today under inv. Y-1777.

The fragmented sword from Grabovac was forged from iron and has a preserved weight of 0.593 kg. Its cutting edge and blade are severely damaged by corrosion. The tip of the blade is missing, and the breaking point was sanded down and reshaped at a later point, hence, it is not possible to determine whether the blade was broken during the time when the sword was in use or after being discovered.

It is a single-handed sword, with the total preserved length of 69.80 cm. The blade and handle are forged from one piece, while the crossguard and pommel were added later. The length of the entire handle of the sword, from the pommel to the crossguard, is 16.50 cm. The length of the handle is 11.30 cm, its width is 2.8 cm at the crossguard and 1.4 cm at the pommel, and it is 0.2 cm thick. The blade, which has a preserved length of 53 cm, is straight and double-edged, and has a fuller in the middle. Its greatest width, at the crossguard, is 4.3 cm and it gradually narrows down towards the newly-shaped tip, to a width of 3.2 cm. The fuller, which runs down the middle of both sides of the blade, has a maximum width of about 1.5 cm at the crossguard. It is important to note that the fuller continues on the handle, above the crossguard, in the length of 4.7 cm. Due to the effects of corrosion and long period of time spent among river pebbles, the blade is quite thinned, hence, it has a thickness of 0.2 cm at the crossguard, and only 0.1 cm some 50 cm from it. Due to the poor preservation level of the blade, there are too few elements to determine its typological attribution. However, some of its morphological traits, such as the preserved length and width of the fuller, and the presumed original width of the blade, indirectly suggest that this was type XII, according to the typology by E. Oakeshott.

The total length of the crossguard is 17 cm. Its arms, with widened ends, are 2 cm wide, and bent slightly downwards; they are symmetrical in relation to the blade. On the basis of the typology proposed by E. Oakeshott, the crossguard of the sword from Grabovac can be defined as type 6. The pommel of the sword is discoid in shape, with slanting edges. It is 5.1 cm wide, 4.2 cm high and 2.7 cm thick. The height of the central disc is 2.1 cm, and its width is 2.4 cm. According to the typology by E. Oakeshott, the pommel belongs to type I, while according to A. Rutkay it is closest to type XVI, i.e., type VI according to the typology by A. Kirpichnikov.

It is also important to point out that there is a damaged engraved circular motif on the blade of the sword, about 11 cm from the crossguard, with a diameter of 1.7 cm, resembling a decoration made in the damascening technique.

Based on the available data, namely, the dimensions and typological traits of the cross-guard and the pommel, the length and width of the handle, as well as the analogies presented, the sword from Grabovac can be dated, with a certain degree of caution, into the second half of the 13th century, while its use can be extended to the first decade of the 14th century as well.